

Észak-afrikai korsók Aquincumban

Lassányi Gábor – Vámos Péter

Lassányi Gábor (1976) régész, egyiptológus, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Kutatási területe a kései antikvitás régészete Pannoniában és Észak-Kelet-Afrikában.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Sötét fohászok. Gondolatok a római átokszövegekről egy új aquincumi ólomtábla kapcsán (2009/3–4).

Vámos Péter (1972) régész, az Aquincumi Múzeum munkatársa. Kutatási területe Aquincum fazekassága és kereskedelme. Folyóiratunk szerkesztője.

Legutóbbi írása az *Ókorban*:
Medicina Pannonica kiállítás Sopronban (2003/2–3).

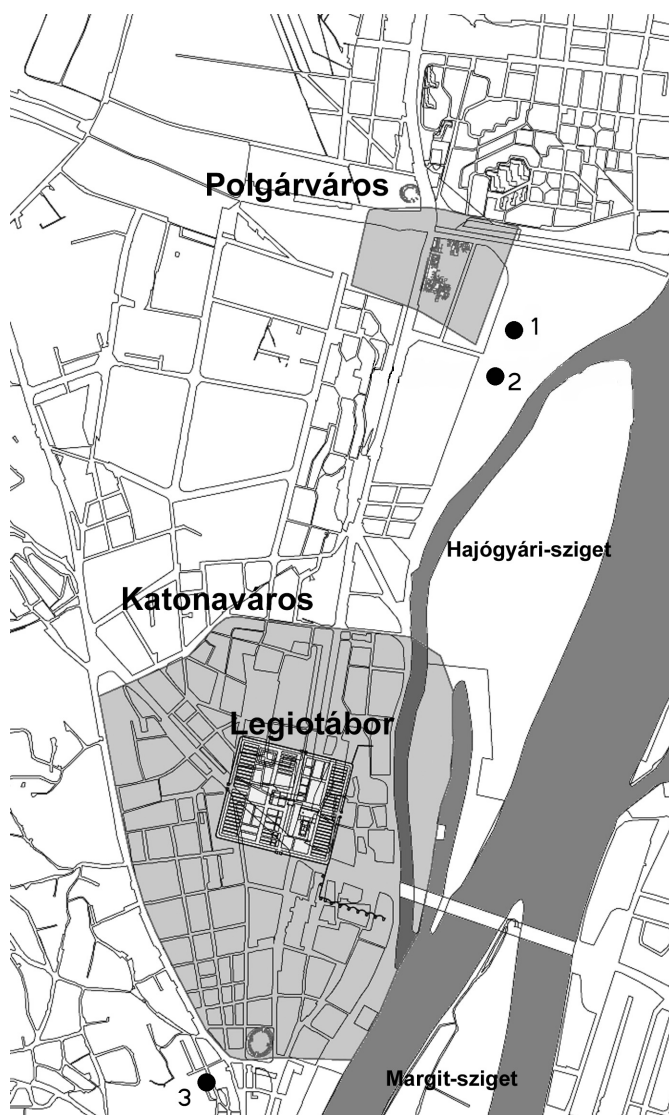
Aquincum polgárvárosának még feltáratlan keleti városfala előtt húzódott egykor a település eddigi ismereteink szerint legnagyobb temetője. A Duna-parti homokdombokon elterülő nekropolisz első sírjai még a 19. század végén bukkantak elő, és nem sokkal később, az Óbudai Gázgyár építése során, minden bizonnyal több ezer sír pusztult el itt dokumentálatlanul. Bár a területen kisebb leletmentések folytak a 2. világháború után is, valódi ásatásokra az 1990-es évekig várni kellett, amikor Zsidi Paula vezetésével, a Graphisoft ipari park építésével párhuzamosan, nagy felületeken megelőző feltárások kezdődtek.

A keleti temető valódi mérete és jelentősége a 2005-től folytatódó kutatások során vált világossá, amikor a modern ipari létesítmények által kevésbé bolygatott területeken több mint 1200 római kori temetkezést tártunk fel (1. kép: 1). A temetőt a polgárváros létének teljes időszakában, a Kr. u. 1. század második felétől egészen a 4. század végéig, esetleg az 5. század elejéig használták. A provinciális temetkezési rítusok szinte teljes spektruma megtalálható itt, közel egyenlő számban tártunk fel csontvázas és hamvasztott sírokat. Ezekből és az egyéb objektumokból nagyon változatos leletanyag, köztük az *Ókor* hasábjain már bemutatott ólomlapra írt átokszöveg (lásd Barta Andrea és Lassányi Gábor cikkét a 2009/3–4. számban).

2009 és 2010 nyarán a korábban ismertté vált temetőtől mintegy 300 méterre délre (1. kép: 2), az újabb fejlesztésekkel párhuzamosan, feltárásokat folytattunk (Graphisoft déli munkaterület), amelynek során a keleti temetőtől teljesen elkülönülő laza szerkezetű csoportban 32, előzetesen a Kr. u. 2. század közepe és a Kr. u. 4–5. század fordulója közé keltezhető temetkezést tártunk fel. A sírok között egy agyaggal kitapasztott és rituálisan kiégetett szélű ovális hamvasztásos sírban (1325. sír), két barnás bevonatú korsó és egy szürke füstölőtál töredékei mellett, egy különleges, vörös bevonatos applikált díszű korsót találtunk (2. és 4. kép). Az edény formája és díszítése korábban teljesen ismeretlennek számított az Aquincumban eddig előkerült díszkerámiák közt, így az analógiák keresése során nagy meglepetéssel állapítottuk meg, hogy egy Észak-Afrikában készült terra sigillata korsóval van dolgunk.

A jó állapotban megmaradt egyfülű edény tanulmányozásával szinte egy időben került sor egy még 2006-ban feltárt sírban talált, rossz megtartású, kétfülű edény restaurálására.

A tárgy applikált díszítése és bevonata szinte teljesen egybe kötött az agyagos talajréteggel, így annak aprólékos tisztítása komoly szakértelmet igényelt. Lészko Ildikó restaurátor gon-

1. kép. Észak-afrikai terra sigillata chiara korsók lelőhelyei Aquincumban. 1-2: A polgárváros keleti temetője (Graphisoft Park), 3: A katonaváros nyugati temetője (Kecske utca)

2. kép. A hamvasztásos sírban talált egyfülű korsó (Illés László rajza)

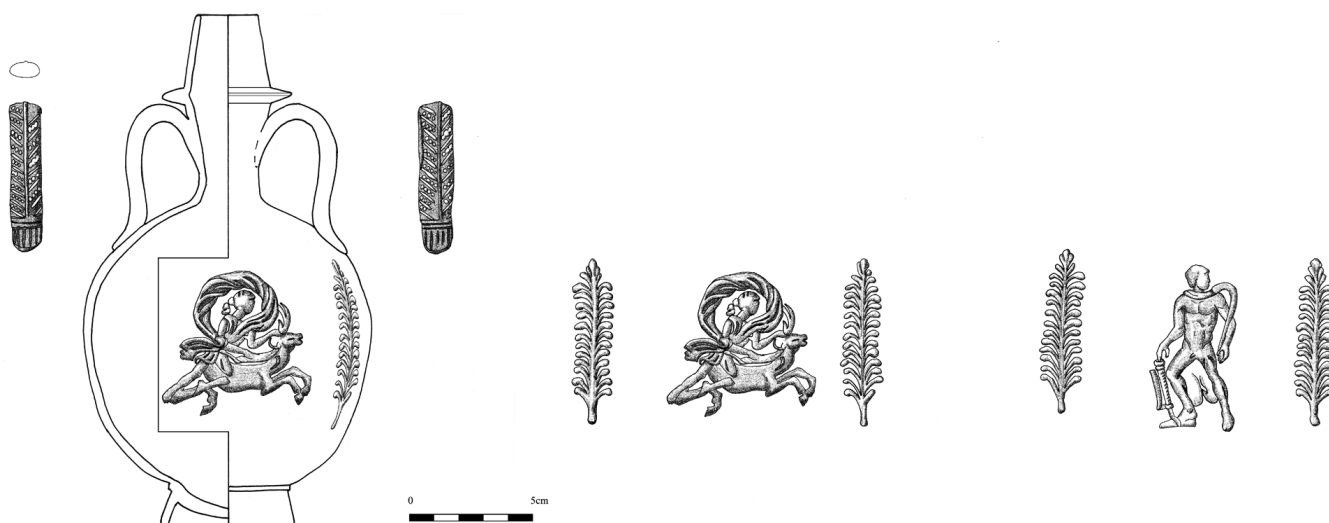
dos munkája nyomán végül egy második, gazdagon díszített észak-afrikai korsót tarthattunk a kezünkben (3. és 4. kép).

Ez utóbbi, kétfülű edényt rejtő 788-as temetkezés a keleti temető egyik leggazdagabb sírja volt (5. kép). A csontok és a mellékletek helyzete alapján feltételezhetően csapolt deszkából kialakított koporsóban temettek el itt egy 20–30 év közötti, gazdagon felékszerezett fiatal asszonyt. Fülében apró aranydrótból készült fülbevalót, bal karján 24 darabból álló gágtarkötőt viselt, amelynek négyyszögletes csatrésze aranyberakásos volt. A sírban elhelyezett többi tárgy komoly gazdagságot mutatott. A halott fejéhez egyfülű üvegcorsót helyeztek, amelynek oldalánál egy apró aranylemez-darabkát is találtunk, lábánál két kis üveg balszamos fiola mellett egy kis íves hátú, összecusukható, elefántcsont nyelű vaskés feküdt. Itt helyezték el a kétfülű észak-afrikai terra sigillata edényt is. A holttest jobb kezébe egy meglehetősen kopott, a Severus-dinasztia egyik fiatal uralkodóját ábrázoló bronzpénzt (*ast*) helyeztek (az

érmét Vida István, a Magyar Nemzeti Múzeum numizmatája határozta meg).

A csontváz embertani vizsgálatát Bernert Zsolt antropológus (Magyar Természettudományi Múzeum Embertani Tár) végezte. Megállapította, hogy a halott vékony, gracilis csontozatú mediterrán vonásokat mutató fiatal nő volt, valószínű, hogy ő vagy felmenői a Birodalom délebbi, esetleg észak-afrikai vidékéről származtak.

A temetkezés kapcsán az említett különleges edényen kívül egy komoly fejtörést okozó rejtéllyel is szembesültünk. A sírban még tökéletes antropológiai helyzetben nyugvó, látszólag épnék tűnő koponya belsejéből ugyanis a halántékcsont belső nyúlványához tapadva furcsa, gömbös fejű, korrodált vasdarab került elő (6. kép). A fémtárgy, amely leginkább rozsdás vaszögre emlékeztetett, belülről teljesen hozzákötött a csonthoz. A váz és a koponya helyzete, valamint a sírban a koporsószőgek hiánya alapján szinte kizártnak tekinthető, hogy a vastárgyat a

3. kép. A csontvázas sírban talált kétfülű korsó (Illés László rajza)

bomlás folyamata során valamilyen kisállat juttatta volna a zárt koponyaúrbé. Mivel a tarkó környékének csontjai igen rossz állapotban maradtak meg, nem megállapítható, hogy azokon volt-e valamilyen eszköz okozta bemeneti nyílás. (Egyelőre a röntgenvizsgálatok segítségével sem sikerült biztosan tisztázni, hogy a tárgy roncsolta-e a koponyát.) Bár logikusan felmerül annak lehetősége, hogy a vastárgy talán valamilyen tompa végű, nyéltüskés nyílhegy lenne, egyértelmű analógia hiányában sokkal valószínűbbnek látszik, hogy inkább valamilyen nyeles tárgyba ütött közönséges vasszög lehetett. Ez alapján a fiatal nő erőszakos halálát egy fegyverként használt hétköznapi eszköz okozhatta, így minden bizonnyal bűncselekmény áldozata lehetett. A gyilkos igen nagy erővel sújthatott feltehetően fekvő áldozatára, olyannyira, hogy a tarkó környékén behatoló tárgyat a gondos temetést végzők végül nem is húzták ki teljesen a koponyaüregből.

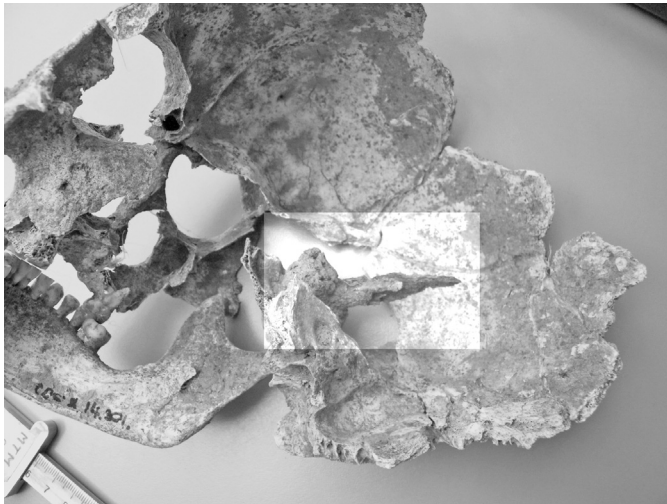
A fenti két temetkezés közös nevezőjét a mellékleteik között felbukkanó két, finoman iszapolt agyagból világosvörösre égetett, fényes, vörös bevonatos, applikált díszű edény jelenti: mint említettük, a csontvázas sírban egy gömbhasú, kétfülű korsó volt, míg a hamvasztásos sírba egy egyfülű, az előző-

4. kép. A két korsó (Komjáthy Péter felvétele)

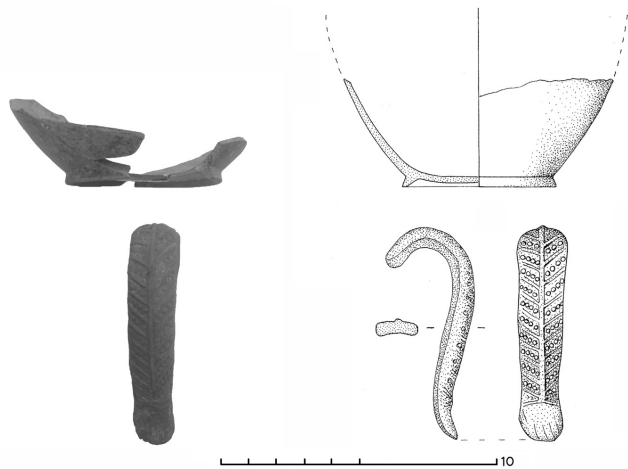
5. kép. A csontvázas sír és mellékletei

6. kép. A koponya és a belső oldalához korrodálódott vastárgy (Lassányi Gábor felvétele)

nél egy kicsit karcsúbb kialakítású példányt helyeztek. A peremet és a nyakat mindkét esetben markánsan kiképzett „gallér” választotta el. A fenyőgallymintával és alsó végükön vékony, függőleges bordákkal díszített füleket – akárcsak az edények hasát díszítő applikációkat – sorozatgyártásra alkalmas negatív formákba préselve alakították ki: az egyfülű korsón két stilizált oszlop, babérlevélgirland alatt Léda a hatyúval, egy újabb oszlop, majd ugyancsak babérlevélgirland alatt lanton játszó félmeztelen alak (Apollo vagy Orpheus) váltja egymást (2. kép). A kétfülű korsó hasán pedig két-két függőlegesen álló pálmalevél által elválasztott, pásztorbotot tartó szatír és Európe elrablásának jelenetét láthatjuk (3. kép).

Mindkét példány – formája, minőségi jegyei és díszítése alapján – az észak-afrikai, az egykori Africa Proconsularis tartományban (a mai Tunézia területe) gyártott világos színű terra sigillaták (terra sigillata chiara) csoportjába, azon belül is az úgynevezett „El Aouja áru” körébe sorolható. Ez a csoport arról a tunéziai lelőhelyről kapta a nevét, melynek késő antik temetője sírmellékletei közt nagy számban bukkantak elő ezek a jól elkülöníthető minőséget és stílust mutató, applikált díszű

7. kép. A katonaváros nyugati temetőjének hamvasztásos sírjában talált korsótöredékek (Topál, J., *Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery, Bécsi road II.* Budapest, 2003, Plate 93/30, 6 nyomán)

(néhány nyitott tányér- és tálformától eltekintve), zömében különböző korsó- és palackformákat adó edények.

A testükre külön-külön felrakott, az erre a célra előre elkészített negatív mintákból (úgynevezett *matricákból*) kiformázott díszek a különböző stilizált növényi és egyéb ornamentális elemeken kívül főként mitológiai alakokat (Hercules, Apollo, Orpheus, Venus, Léda, Európé, Amor, Mercurius, Bacchus, szatír és menád) és cirkuszi, illetve amphitheatrumi játékokra utaló szereplőket (kocsihajtó, ökölvívó, gladiátor, állatheccelő, különböző vadállatok) jelenítenek meg. Mind a forma, mind a díszíttség kialakításában nagy szerepet játszott a helyi fémművesség: az észak-afrikai sigillatákat készítő fazekasok előszeretettel másolták az aranyból vagy ezüsből készített luxus asztali edény-formákat és azok díszítéseit.

Az „El Aouja áru” pontos gyártási helye sokáig ismeretlen volt. Csupán az elmúlt évtizedben – elsősorban a különböző természettudományos anyagvizsgálati módszereknek köszönhetően – vált bizonyossá, hogy ezt az edényfajtát a közép-tunéziai Sidi Marzouk Tounsi lelőhelyen feltárt fazekasközpontban készítették. A kutatás jelenlegi állása szerint gyártásának virágkora a Kr. u. 200-210-es évektől a 250-270-es évekig tartott (ezt követően kb. 300-ig még készíthették, de a korábbiakhoz képest talán már nem akkora intenzitással).

Az itt bemutatott példányok – a rajtuk lévő rátét díszeket figyelembe véve – az intenzívebb gyártási időszak termékei közé sorolhatók, tehát valamikor 200 és 270 között készülhettek. Földbe kerülésük időpontját ezen időszakon belül további szűkíthetjük annak ismeretében, hogy a Kr. u. 3. század közepe előtt az észak-afrikai sigillataműhelyek még nem tudták eljuttatni termékeiket Pannoniába (az okokról lásd lentebb). Ennek alapján tehát a két temetkezés feltehetően valamikor a 3. század második felében történhetett.

Az „El Aouja áru” Africa Proconsularis tartományon kívüli elterjedése eddigi ismereteink szerint csupán korlátozott mértékű: elsősorban a Mediterráneum északi, part menti sávjában figyelhető meg. Az északi tartományokból eddig csak egy Párizs környéki (Gallia Lugdunensis) lelőhelyről származó korsót, továbbá egy trieri (Gallia Belgica) és egy gelsdorfi (Germania Inferior) példányt ismerünk, mindhárom sírmellékletként. A két aquincumi korsó felbukkanása tehát meglehetősen unikális jelenségnek tartható nemcsak helyi, hanem pannoniái viszonylatban is. Ugyanakkor azért, hogy sírmellékletként, egész edényként kerültek elő, egy igen fontos jelenségre is felhívják a figyelmet, nevezetesen a felismerhetőség és az azonosíthatóság problémájára. A Pannoniába szállító európai (italiai, galliai, germaniai, raetiai és noricumai) terra sigillata-gyártó műhelyek formakincsét és minőségi jegyeit ugyanis – az általuk gyártott termékek viszonylag nagy tömegben való ideáramlása miatt – jól ismerjük. Ezért ezeket az edényeket még töredékes vagy gyengébb kivitelben megjelenő formájukban is nagy pontossággal tudjuk azonosítani, sokszor már a feltárás pillanatában. Az észak-afrikai műhelyekből azonban az előzőekhez képest csak később, és jóval kisebb mennyiségben érkeztek edények Pannoniába. Ez annak köszönhető, hogy a Kr. u. 3. század közepéig mindig valamelyik fent említett európai provincia műhelye(i) számított(ak) „piacvezetőnek” az éppen aktuális főbb kereskedelmi útvonalak megléte, illetve azok változásának függvényében. Az észak-afrikai műhelyekből való szállítás ezekhez képest túl költséges volt, az innen származó

termékek nem tudtak konkurálni az európai műhelyek olcsóbb termékeivel. A 250-260-as években azonban változások történtek. Ekkor ugyanis a Rajna- és Duna-vidéki germán betörések miatt megszűntek azok a terra sigillata-gyárak, amelyek az olcsó dunai vízi szállítást kihasználva Pannoniába exportálták termékeiket. Csak ekkortól nyílt lehetőség arra, hogy a jóval távolabbi és magasabb szállítási költséggel terhelt észak-afrikai sigillaták beszivároghassanak erre a vidékre. Ezen áruk ideérkezésének pontos folyamatát, azaz hogy ténylegesen milyen útvonalon és milyen kereskedelmi közvetítéssel történt a szállításuk, még nem ismerjük pontosan. Egy biztos: az előző időszakok dömpingéhez képest ezek már jóval gyérebb számban érkeztek Pannoniába. Ebből értelemszerűen következik, hogy feltárásokon is ritkábban találkozhatunk töredékeikkel, ráadásul formakincsük kevésbé feltűnő, mint a korábbi sigillatáké (sok köztük a díszítetlen, lapos, egyszerű tányérforma), és néha a minőségük sem olyan kimagasló, hogy kiszűrhessek őket a helyi kerámiatöredékek közül. Ez egyfajta stagnálást eredményez az észak-afrikai terra sigillaták kutatásában: ameddig nem ismerjük fel, addig kevesebbet tudunk mind a formakincsről mind a különböző minőségi jegyekről.

Ugyanezt mondhatjuk el az El Aouja áruáról, az észak-afrikai terra sigillata eme különleges csoportjáról is, amelynek pannoniai jelenlétéről nem tudott az eddigi kutatás. Ha ugyanis alaposabban megvizsgáljuk a két korszót, akkor felfigyelhetünk arra, hogy ugyan jó minőségűek, ez azonban nem feltétlenül utal terra sigillatára: finoman iszapolt, vörösre égetett anyaguk ugyanis egy kissé puha, egykori fényes világosvörös bevonatukon pedig jól látható, hogy hajlamosabb a kopásra. A szerencsés helyzet esetünkben az volt, hogy két ép, igen jellegzetes formájú és díszítettségű edénnyel szembesültünk, melyeket így könnyű volt azonosítani. Abban az esetben azonban, ha más körülmények közt bukkantak volna fel, például ha csupán né-

hány díszítetlen oldaltöredék maradt volna meg egy szemetesgödör vagy valamilyen szimpla ásatási réteg leletanyaga közt, már korántsem lett volna annyira egyértelmű a felismerhetőség lehetősége. Felmerül tehát a kérdés: vajon tényleg ennyire egyedi az El Aouja áru jelenléte Pannoniában, vagy egyszerűen csak arról van szó, hogy ép, figyelemfelkeltő formában most találkozunk először vele? Ha alaposabban áttanulmányoznánk jó néhány aquincumi vagy pannoniai lelőhely (még közvetlenül leletanyagát, akkor esetleg találhatnánk olyan, minőségi jegyeket illetően kevésbé figyelemfelkeltő töredékeket, amelyek eddig elkerülték a figyelmet, és tévesen valamilyen jó minőségű vörös bevonatos helyi áru darabjaiként azonosították őket.

Hogy nem naiv kérdésfelvetésről van szó, jól mutatja az az eset, hogy a korszok felbukkanása után nem sokkal sikerült egy harmadik példányt is azonosítani, ráadásul még csak nem is publikálatlan anyagban. A fent vázolt gondolatmenet által vezérelve újra átnéztünk ugyanis néhány olyan publikációt, amelyekben nagyobb mennyiségben kerültek közlésre aquincumi feltárásokból származó leletek. Ezek egyikében, a katonaváros nagy nyugati temetőjének néhány kisebb részletét feltáró ásatás (1. kép: 3) monográfiájában (Topál, J., *Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery, Bécsi road II.* Budapest, 2003) közölt hamvasztásos sír mellékletei között egy feltehetően az általunk bemutatott egyfűlű korszóval megegyező típusozathoz tartozó, különösebb megjegyzés nélkül közölt fül- és aljtöredékre bukkantunk (7. kép). (A töredékek a máglyán erősen átégtek, így nem véletlen, hogy az eredeti vörös bevonatos kivétel helyett a lekopott felületű szürkésvörös és sötét zöldesszürke darabok elkerülték a sírokat publikáló Topál Judit figyelmét.) Így a fenti kettőn kívül még egy harmadik aquincumi korszóról is van már tudomásunk. Az eredmény tehát biztató, és talán a jövőben további aquincumi, illetve más pannoniai lelőhelyeken is sikerül kimutatni az El Aouja áru jelenlétét.

Bibliográfia

A Gázgyári római temetőről:

- Barta A. – Lassányi G., „Sötét fohászok. Gondolatok a római átokszövegekről egy új aquincumi ólomtábla kapcsán”: *Ókor* 2010/3–4, 63–69.
- Lassányi G., „Római temető és gazdasági épületek feltárása a volt Gázgyár (ma Graphisoft Park) területén”: *Aquincumi Füzetek* 12 (2006) 30–36.
- Lassányi G., „Előzetes jelentés az aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjének feltárásáról”: *Aquincumi Füzetek* (2007) 102–116.
- Lassányi G., „Előzetes jelentés az aquincumi polgárváros keleti (gázgyári) temetőjében 2007-ben végzett feltárásokról”: *Aquincumi Füzetek* 14 (2008) 64–70.
- Lassányi G., „Feltárások az egykori Óbudai Gázgyár területén”: *Aquincumi Füzetek* 16 (2010) 25–38.
- Zsidi P., „Szondázó jellegű kutatás az aquincumi polgárvárostól délkeletre”: *Aquincumi Füzetek* 3 (1997) 54–57.
- Zsidi P., „Kutatások az aquincumi polgárvárostól keletre lévő területen”: *Aquincumi Füzetek* 7 (2001) 76–84.
- Zsidi P., *Aquincum polgárvárosa*, Budapest, 2002.

Összefoglalások a terra sigillatákról:

- Gabler D., *Terra sigillata, a rómaiak luxuserámiája*, Budapest, 2006.
- Garbsch, J., *Terra sigillata. A Római Birodalom luxusedényei tükrében. – Kiállítás a müncheni Prähistorische Staatssammlung*

gyűjteményéből a Budapesti Történeti Múzeumban, Budapest, 1984.

- Hayes, J. W., *Handbook of Mediterranean Roman Pottery*, London, 1997.
- Oswald, F. – Pryce, D., *An Introduction to the Study of Terra Sigillata*, London, 1966².

A késő római és észak-afrikai terra sigillatákról:

- Gabler D. – Márton A., „Emberi fejét ábrázoló kancsók”: *Ókor* 2006/1, 86–88.
- Hayes, J. W., *Late Roman Pottery*, London, 1972.
- Mackensen, M., *Die spätantiken Sigillata- und Lampentöpfereien von El Mahrine (Nordtunesien). Studien zur nordafrikanischen Feinkeramik des 4. bis 7. Jahrhunderts.* (Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 50), München, 1993.
- Salomonson J. W., „Late-Roman Earthenware with Relief Decoration Found in Northern Africa and Egypt”: *Oudheidkundige mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 43 (1962) 53–95.
- Salomonson, J. W., „Spätromische rote Tonware mit Reliefverzierung aus nordafrikanischen Werkstätten. Entwicklungsgeschichtliche Untersuchungen zur reliefgeschmückten Terra Sigillata Chiara C”: *Bulletin antieke beschaving. Annual Papers on Classical Archaeology* 44 (1969) 4–109.